

Ovatko Tornionjokilaakson suomalaiset puolikielisiä?

Språk och samhälle 2. Språket i Tornedalen. Toim. Bengt Loman. CWK Gleerup Bokförlag, Lund 1974. 231 s.

Keskustelu kaksinkertaisesta puolikielisydestä lähti Pohjoismaissa varsinaisesti käyntiin Nils Erik Hansegårdin julkaistua 1968 kirjansa »Tvåspråkighet eller halv-språkighet?». Hansegård puhuu enimmäkseen tornionlaaksolaisista ja saamelaisista, mutta viime aikoina käsitettä on sovellettu myös siirtolaisten, varsinkin lasten, kielitaitoon — tai oikeammin kielitaidottomuuteen. Keskustelu on ollut melko kiivasta, uscin tunteenomaisesti värittynyttä. Puolikielisyys on toiminut iskusanana, jolla Ruotsin viranomaisia on päästy lyömään. On onnistuttakin saamaan myönteisiä muutoksia aikaan sekä kouluoloissa että aikuiskoulutuksessa ja muunkielisten palvelujen tarjonnassa. Kuitenkaan puolikielisyyttä, vaikka siitä on paljon puhuttu, ei ole tarkkaan määriteltä eikä tutkittu; se on erittäin vaikeaselkoinen asia. Siksi onkin ilahduttavaa, että käsitettä on lähdetty selvittämään empiirisesti lingvistiseltä pohjalta.

Bengt Lomanin kirja sisältää yhdeksän artikkelia, jotka kukin osaltaan valottavat Tornionlaakson kielitilannetta. Tutkimukset liittyvät suurehkoon tiedeidenväliseen projektiin, jonka tarkoituksena oli

saada mahdollisimman monipuolinen kuva koko Tornionlaaksosta, sekä suomalaisesta että ruotsalaisesta puolesta. Valtakunnanrajan vaikutus oli erityiskiinnostuksen kohteena. Lomanin kirjassa selostettu projektin osa selvitteli sekä kielen- sisäistä (alueellista ja sosiaalista) että kieltenvälistä (suomi–ruotsi) vaihtelua ja kartoitti väestön kielellisiä asenteita. Tärkeimmäksi ongelmaksi kirjassa näyttää kuitenkin nousevan sen selvittely, ovatko Ruotsin puolen kaksikieliset tornionlaaksolaiset puolikielisiä verrattuna Suomessa asuviin suomenkielisiin sekä muualla Ruotsissa ja Suomessa asuviin ruotsinkielisiin.

Kieliaineisto on saatu aikuisilta haastattamalla, koululaisilta testaamalla. Haastattelut on tehty vuoden väliajoin, ensin ruotsiksi ja sitten suomeksi. Aihe on molemmilla kerroilla ollut sama, lasten koulunkäynti. Aineisto on analysoitu makrosyntaktisesti Bengt Lomanin aikaisempia puhekielten tutkimuksia varten kehittämän menetelmän avulla. Aineistosta on tarkasteltu puheen kompleksisuutta (virkkeiden pituutta, alisteisten sivulauseiden määrää), korrektiutta (oikein ja väärin muodostettuja virkkeitä, epätäydellisiä virkkeitä, lauserakennevirheitä) ja täydellisyttä (täydellisten virkkeiden lukumäärää verrattuna lausefragmenttien ja interjektiomakrosyntagmien määrään).

Aikuisten koehenkilöiden ruotsi on lauseopillisesti yhtä korrektiä ja täydellistä kuin vastaaviin sosiaaliryhmiin kuuluvien henkilöiden kieli Suomessa ja Ruotsin muissa osissa. Kompleksisuudeltaan se jää vain hieman jälkeen vertailuryhmistä (Bengt Loman, Mirja Pinomaa). Koehenkilöiden suomi muistuttaa lauseopilliselta rakenteeltaan heidän ruotsiaan. Koska samalla tavoin kerättyä ja analysoitua yksikielisten suomalaisten puheaineistoa ei ole ollut käytettävissä, ei kuitenkaan voida sanoa, johtuuko yhtäläisyys ruotsin vaikutuksesta vai ovatko kielet makrosyntaktisesti yleensä vai melko samantlaisia vai vaikuttavatko persoonallisuus-

tekijät niin, että saman henkilön makrosyntaksi kielestä riippumatta pysyy samana. Ei siis tiedetä, eroaako tornionlaakso-laisten suomi rakenteeltaan yksikielisten suomalaisten kielestä vai ei (Pinomaa). Sekä ruotsin vaikutusta koehenkilöiden suomeen (Irina Koskinen) että suomen vaikutusta heidän ruotsiinsa (Pinomaa) kuvataan. Jälkimmäinen interferenssi on monilta osin samantyyppistä kuin suomenruotsalaisten ruotsissa suomen vaikutuksesta esiintyvä interferenssi.

Ruotsin puolen kahdeksaslukulaisten ruotsia on verrattu sekä suomenruotsalaisten kahdeksaslukulaisten että sellaisten suomalaisten ruotsiin, jotka ovat lukeneet ruotsia vain koulussa. Lauserakenteeltaan heidän ruotsinsa ei eroa suomenruotsalaisten kielestä ja lähenee aikuisten tornionlaaksoalaisten kieltä (Kerstin Nordin). Eri kielitestit osoittavat, ettei kaksikielisten ruotsissa voida havaita mitään puolikielisyteen viittaavaa, kun heitä verrataan yllä mainittuihin vertailuryhmiin ja ruotsinkielisiin tornionlaaksoalaisiin luokkatovereihin (Gunnel Wrede, Nordin).

Asenteita kartoittavat tutkimukset (Loman, Mogens Baumann Larsen) ovat myös metodisesti kiintoisia. Eri puolilta Ruotsia ja Suomea olevat sekä suomenettä ruotsinkieliset koehenkilöt ovat arvioineet tornionlaaksoalaisten ja muualta Ruotsista kotoisin olevien henkilöiden puhetta pienen nauhoitetun puheennäytteen perusteella ääntämisen (yleiskielinen — murteellisyväritteinen yleiskielinen — murteellinen), artikulaation (erittäin selkeä — normaali — epäselvä) ja ilmaisukyvyn (hyvä — normaali — huono) suhteen. Arvioinnit olivat hämmästyttävän yksimielisiä ja niiden korrelaatiot sosiaaliryhmän, ammatin ja erilaisten lingvististen variaabelien suhteen melko korkeita. Toisissa kokeissa pyrittiin tarkemmin selvittämään, mihin arviot ilmaisukyvystä perustuivat. Tulokset osoittavat, että kriteereinä käytetään melko pinnallisia, puheen sisällön kannalta irrelevantteja seikkoja: varmuus, puheen sujuvuus, miel-

lyttävä ääni (Loman).

Magdalena Jaakkolan artikkeli kielten toiminnallisesta eriytymisestä antaa hyvän yleiskuvan Tornionlaakson kielellisestä kokonaistilanteesta. Hänen artikkelinsa on oikeastaan ainoa, jossa todetaan tornionlaaksoalaisten puolikielisyys ja eräitä siihen liittyviä (tai siitä johtuvia) seikkoja: lyhyempi koulutus ja huonommin paljattu, vähemmän kielitaitoa vaativa ammatti kuin ruotsinkielisillä.

Kaksinkertaisen puolikielisyysyden olemassaoloa ei siis ole voitu todeta ainakaan syntaksin alueella tornionlaaksoalaisten ruotsissa, sen sijaan kylläkin molemmankielisissä sanavarastotesteissä, joita Jaakkola on käyttänyt. Useimmat Hansegårdin esimerkit ja ne tutkimukset, joita on tehty siirtolaislasten kielitaidosta kummallakin kielellä, ovat juuri sanavaraston alalta (esim. Pertti Toukomaan tutkimukset). Tiedämme hyvin vähän siitä, mihin kielitaidon osa-alueisiin ja kielellisen ja kognitiivisen kehityksen aspekteihin diglossiatilanteen (kielten toiminnallisen eriytymisen) voisi arvella vaikuttavan. Vaikkakin syntaksi olisi yksikielisten syntaksiin verrattavalla tasolla, ei se silti todista, ettei muilla alueilla saattaisi olla puutteita. Diglossiatilanteessa kasvaneen kielien toimivat ja riittävät ehkä hänen omassa kieliyhteisössään (vaikka Jaakkolan koulutusta osoittavat vertailut panevat epäilemään sitäkin), mutta niin pian kuin siirrytään kielellisesti toisentyypiseen yhteisöön, esim. Etelä-Ruotsiin tai Suomeen, jossa kielen kaikki funktiot pitäisi hallita yhdellä kielellä, saattaa olla, ettei kielitaito riitä kummallakaan kielellä. — Jotkut ovat tulkinneet sen, ettei puolikielisyttä saatu esille syntaksin alalla, siten ettei puolikielisyttä siis olekaan. Tällaiseen päättelyyn kirjassa esitetyt tulokset eivät missään tapauksessa anna aihetta. Sen sijaan ne ovat haaste muille tutkijoille, sekä lingvisteille että psykologeille, sosiologeille ja pedagogeille: olisi aika ruveta selvittämään puolikielisyysilmiötä perusteellisesti, mutta nopeasti, jottei Ruotsissa kasvaisi

puolikielistä siirtolaissukupolvea. Pedagogisesti on varmaan viisasta antaa siirtolaislapsille niin paljon äidinkielen teho-opetusta kuin mahdollista, kunnes puolikielisyyden olemusta on tarkemmin selvitetty — opetuksella ei ainakaan aiheuteta mitään haittaa, mutta sen antamatta jättäminen voi osoittautua kohtalokkaaksi.

Tove Skutnabb-Kangas

Kielisosiologian metodeista ja käsitteistä

MATS THELANDER *Grepp och begrepp i språksociologin*. Ord och stil. Språkvårds-samfundets skrifter 6. Studentlitteratur. Lund 1974. 98 s.

Mats Thelander on tarkoittanut kirjansa yliopistojen kielitieteen opiskelijoiden alkeiskirjaksi, mutta toivoo siitä olevan apua myös jatko-opinnoissa. Luki-joilla ei tarvitse olla esitietoja sosiologiasta eikä muistakaan yhteiskuntatieteistä. Näitä »esitiedottomia» varten kirjassa on johdanto (20 s.), jossa esitellään ihmisen sosiaalisen käyttäytymisen peruskäsitteitä (sosiaalistuminen, ryhmät, sosiaalinen eriytyminen, roolit), käydään rajaa eri sosiaalityeiden välillä (sosiaalipsykologia tarkastelee yksilöitä ryhmän jäsenenä, sosiologia ryhmiä ja niiden välisiä suhteita, ja sosiaaliantropologia kuvaa ja vertailee yhteisöjä) ja esitellään alustavasti tiedon välittymiseen vaikuttavia tekijöitä.

Yleinen osa (50 s.) alkaa kielisosiologian synnyn ja tärkeimpien nykyvirtausten esittelyllä. Sitten kerrotaan kolmesta tutkimuksesta, jotka ovat joko metodisesti uraauurtavia (J.-P. Blomin ja J. Gumperzin tutkimus vaihtelusta paikallisen murteen ja virallisen kielen, bokmälin, välillä Norjassa ja William Labovin tutkimus New Yorkin englannin sosiaalisesta

ja tyyllisestä kerrostuneisuudesta) tai vaikutuksiltaan yhteiskunnallisesti ja poliittisesti kaukokantoisia (Basil Bernsteinin tutkimukset kielen vaikutuksesta työväenluokan ja keskiluokan lasten koulumenes-tyseroihin). Seuraavaksi Thelander määrittelee joukon kielisosiologian keskeisimpiä käsitteitä: hän puhuu kielen ja murteen eroista, kieliyhteisöstä, kaksikielisyydestä ja diglossiasta, kielellisen vaihtelun eri tasoista, puhetilanteen jaotteluista, koodin vaihtamisesta. Määrittelyjä sisältyy myös loppuosaan, jossa kielisosiologiaa jaotellaan eri dimensioiden mukaan: miten vaikuttaa synkroninen tai diakroninen tarkastelutapa, miten demografisiin tai itse interaktioon sisältyviin tekijöihin perustuva menetelmä, mitä tutkitaan mikro- ja mitä makrotasolla, ja miten sosiolingvistisiä kuvauksia voidaan soveltaa? Kieliaineksen keruuseen liittyviä validiteetti- ja reliabiliteettiongelmiä kosketellaan. Lopuksi esitellään erilaisia malleja puhetilanteeseen vaikuttavista osatekijöistä, viimeisenä tekijän oma malli, jossa samalla kertautuvat kirjassa esitellyt käsitteet. Kirjaan liittyy lisäksi melko laaja bibliografia (12 s.) sekä asiahakemisto (4 s.), jossa tärkeimpien termien osalta on myös englanninkieliset vastineet. (Miksei muuten suomenkielisiä? Kirjaahan kuitenkin tullaan käyttämään koko Skandinaviassa.)

Kielisosiologian alkeiskirjan tarve on ollut melkoinen. Englanniksi ja saksaksi tosin on jonkin verran alkeisteoksia (esim. Fishmanin »Sociolinguistics. A brief introduction») ja melkoinen määrä antologioita, joissa alan kehitystä ja ongelmia esitellään melko yksinkertaisesti (esim. Fishmanin »Readings in the Sociology of Language» ja »Advances in the Sociology of Language» I—II, Gigliolin »Language and Social Context», Priden & Holmesin »Sociolinguistics», Shuyn »Sociolinguistics: current trends and prospects», Brightin »Sociolinguistics» ja Dittmarin »Soziolinguistik» vain muutamia mainitakseni). Varsinkin suomen ja ruotsin lukijat, joista monille vieraalla